

УДК 159.922.1

Мирослава Гасюк

ВПЛИВ ФАКТОРУ СІМЕЙНОГО СТАНУ НА СУБ'ЄКТНО-ЦІННІСНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНОЦТВА

Розглядається вплив фактору сімейного стану жінки на рівень основних показників самоактуалізації; експериментально діагностується залежність основних показників процесу самоактуалізації від характеру розв'язання життєвих криз: індивідуального психічного розвитку, сімейного циклу та професійного становлення. Показано, що суперпозиція досліджуваних факторів дозволяє виокремити основні ментальні та поведінкові патерни сучасних жінок, які знаходять вияв у стилі саморегуляції. Останній репрезентує психологічні механізми самоактуалізації (планування, моделювання, програмування, оцінка результатів) і регуляторно-особистісних властивостей жінки (гнучкість і самостійність).

Ключові слова: *гендер, гуманістична психологія, самоактуалізація, життєвий потенціал, життєва криза, стиль саморегуляції, андрогінія, творчість.*

Постановка проблеми. Протягом 1991 – 2002 рр. в Україні склалася якісно нова соціокультурна ситуація, котра привела до зміни всієї морально-духовної парадигми життя країни. Переоцінка духовних цінностей та орієнтацій в період соціальних трансформацій активізувала масову свідомість усіх груп населення, у тому числі і жіночого. Саме жінки, як доведено історією і наукою, мають вагомий вплив на формування духовного світу і культурних цінностей дітей, сім'ї, суспільства.

Дослідження психологічних проблем гендеру, що спостерігається в останні роки (Т.В. Говорун, С.І. Голод, А.О. Деркач, О.А. Донченко, Л.М. Карамушка, З.С. Карпенко, О.М. Кікінежді, І.С. Кон, В.Г. Крисько, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко), спрямоване на з'ясування сукупності умов, які забезпечують розкриття творчого потенціалу особистості з урахуванням специфічних чинників гендерної соціалізації і стратегічного вектора самоактуалізації, що вимагає від людини андрогінного мислення й поведінки.

Мета дослідження полягає в експериментально-діагностичному відстеженні та якісній інтерпретації психологічних критеріїв і показників процесу самоактуалізації у сімейних та самотніх жінок, що становлять розвивальний потенціал обох вибірок у суб'єктно-ціннісному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянуті різновиди теорій фемінізму (ліберальний, марксистський, соціалістичний, радикальний, психоаналітичний, постмодерністський) акцентують різні аспекти гендерної проблематики. В результаті міждисциплінарних гендерних студій напрацьовано багатий тезаурус понять гендерної психології, розкрито закономірності диференціюючої

(гендерної) соціалізації (Ш. Берн, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, І.С. Кон, М. Мід, Г.Г. Сілласте, Т.М. Титаренко, К. Хорні). Встановлено основні концептуальні підходи до вивчення такого складного соціокультурного конструкту, як гендер. Саме гендер, як базовий вимір соціальної структури суспільства, разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організовує соціальну систему. Як соціальний феномен, він має неоднозначний зміст, включаючи значну кількість компонентів, які можна об'єднати в дві основні складові гендеру: як соціального інституту і як індивідуального статусу. Гендер конституюється через певну систему соціалізації, яка є особливою для кожної культури чи суспільства. Гендерні особливості особистості означені у суспільстві через систему досить узгоджених уявлень стосовно мужності (маскуліності) і жіночності (фемінності).

У сучасній культурі психологічна фемінність пов'язана з децентрацією особистості, тобто зміщенням мотиваційно-ціннісної домінанти з егоцентричних і групоцентричних прагнень на універсально-милосердні та альтруїстичні. Причому децентрація базується на неусвідомлюваних процесах, виявляється безпосередньо в почуттях та бажаннях і не підлягає прямій вольовій регуляції, що є домінантою жіночого типу розвитку.

Відомі такі спроби аналізувати гендер: як ефект сприймання і самосприймання, як здатність усвідомлювати і артикулювати статеву ідентичність ("чоловік" і "жінка") і пов'язані з нею соціальні, політичні, економічні, культурні й інші вектори поведінки. Аналізується система існуючих соціальних та гендерних стереотипів як механізму підтримання статево-рольової диференціації. Конкретизується суть поняття психологічної андрогінності, що тісно пов'язана з високим рівнем розвитку особистості, подоланням егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень, поєднанням індивідуалізації та децентрації.

Залежно від типів підпорядкування гендерним нормам (поступливість, схвалення, ідентифікація) визначаються типи гендерної соціалізації. У роботі типологія, означена Ш. Берн, доповнена ще двома типами – непідкорення й андрогінії, – що зумовлюють якісно інші типи гендерної соціалізації. Указана типологія представлена у вигляді таблиці, де означені типи характеризуються нами з точки зору взірця відповідної моделі поведінки, внутрішнього прийняття гендерної норми, підкорення нормативному тиску (страх соціального покарання), а також передачі гендерних ролей наступним поколінням. Кожен із виділених типів характеризується відповідними ознаками (табл.1).

Таблиця 1

Типи гендерної соціалізації

Тип підпорядкування гендерним нормам	Взірець моделі поведінки	Внутрішнє прийняття	Підкорення нормативному тиску	Передача гендерних ролей наступним поколінням
Поступливість	є	немає	є	є / немає
Схвалення	є	є	немає	є
Ідентифікація	є	є / немає	є / немає	є / немає
Непідкорення	є / немає	є / немає	є / немає	є / немає
Андрогінія	є	немає	немає	немає

1. Поступливість: тип підпорядкування соціальним нормам, при якому людина не приймає їх, але з метою уникнення покарання й отримання соціального схвалення приводить свою поведінку у відповідність із ними.
2. Схвалення (інтерналізація): тип підпорядкування соціальним нормам, при якому людина повністю їх приймає.
3. Ідентифікація: тип підпорядкування соціальним нормам, при якому внутрішнє Я індивіда потенціює дії рольової моделі.
4. Непідкорення: незалежність від моделі соціальної поведінки, відкидання соціальних норм.
5. Андрогінія: у поведінці індивіда наявні рольові моделі обох статей.

Взаємодія різних типів гендерної соціалізації у подружній парі зумовлює різну міру і характер її конфліктогенності, що опосередковано впливає на самоактуалізацію шлюбних партнерів. Моделі типів поведінки подружжя з різними комбінаціями гендерних установок визначають відповідну лінію поведінки в повсякденному житті людей.

Виклад основного матеріалу. Ієрархічна модель системи базових потреб (за А. Маслоу) дає змогу виявити місце самоактуалізації у системі мотивації людини. На основі першоджерел вичленовуються основні типи поведінки людини, що призводять до конструктивної самоактуалізації. Автор ідеї самоактуалізації вбачає у ній універсальний сенс, який не повинен залежати від статі. Виявлено, що при розміщенні на уявній дихотомічній шкалі "мужність – жіночність" окремі характеристики самоактуалізації розподілені близько до нормального закону розподілу. Так, ближчими до полюсу "мужність" знаходяться такі характеристики, як відданість роботі, сміливість, здатність зробити виклик світу, дисципліна, витривалість. До полюсу "жіночність" наближаються безпосередність, спонтанність, інтуїція, гнучкість, захоплення, любов тощо. Інші характеристики розміщені між полюсами, їх можна віднести як до категорії "мужність", так і до категорії "жіночність" – творчість, скромність, здатність бачити життя таким, як воно є, здатність вислухати інших, прагнення до знань та ін.

Особливістю самоактуалізації відносно гендерної ознаки є те, що при накладанні будь-якої її окремої характеристики на гендерні особливості особистості результатом буде неповторна, унікальна ознака.

Існує нерозривний зв'язок самоактуалізації і творчості особистості. Так, слідування принципу розвитку здійснюється тільки через розкриття творчого потенціалу особистості, через привнесення власної неповторності та унікальності. Самоактуалізація окремої особистості є безперервним процесом і залежить від вродженого потенціалу особистості, гендерної ознаки людини, її життєвого шляху, досвіду, ціннісних пріоритетів самовизначення, культурної стратифікації суспільства.

Відповідно до теоретичних узагальнень та на основі аналізу новітніх психологічних досліджень визначено провідну роль сім'ї у самоактуалізації сучасної жінки. Звідси виводиться стратегія кореляційного експериментального дослідження самоактуалізації сучасної жінки. У дослідженні застосовано психодіагностичні методики "Самоактуалізація особистості" (САМОАЛ) Е. Шострома, адаптація А.В. Лазукіна, Н.Ф. Каліної, "Стиль саморегуляції поведінки (ССП) – 98" В.І. Моросанової, Є.М. Коноз; глибинне інтерв'ю, написання психобіографій, творів на тему: "Любов, шлюб, сім'я", контент-аналіз.

Загальна вибірка експериментального дослідження становила 844 досліджуваних. З них: 196 студенток вищих навчальних закладів і коледжів, 260 працівників освіти, 90 працівників вищого і середнього персоналу сфери медичного обслуговування, 124 працівники ділової сфери, 82 пацієнтки Івано-Франківського обласного перинатального центру, 152 – непрацюючі. Вік досліджуваних – 17 – 62 роки. Респонденток було розподілено на дві групи: 1 – сімейні, 2 – несімейні жінки.

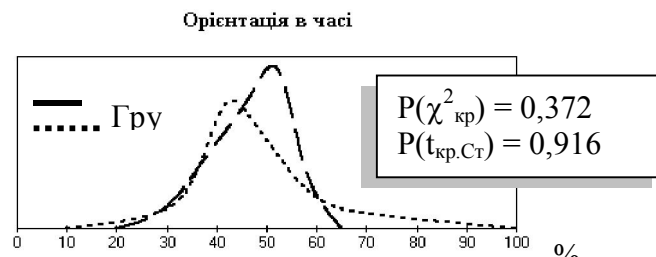

Рис. 1. Графіки функцій розподілу відносних частот появи результатів опитувальника САМОАЛ у досліджуваних групах за шкалою "Орієнтація у ..."

Проведено психологічну інтерпретацію статистичних результатів експериментального дослідження за шкалами опитувальника САМОАЛ. Так, за шкалою "Орієнтація в часі" (рис. 1) визначено особливості сприйняття часу та екзистенціальної цінності життя сімейних та несімейних жінок. Відзначено тенденцію у всій

генеральній сукупності жінок до невисоких показників за цією шкалою. Дана шкала фіксує рівень задоволеності теперішнім, здатності жити "тут і тепер"; констатуємо, що сучасній жінці бракує здатності відчуття екзистенціальної цінності часу. Існує позитивна кореляція показника з віком, що може свідчити про позитивну роль життєвого досвіду. Велике значення мають і вікові зміни у житті жінки – накопичуючи певні соціальні досягнення, що підвищує задоволеність теперішнім, жінка все ж втрачає молодість, фізичні сили і привабливість, а це змушує мимоволі звертатися до минулого, знову ж таки, знецінюючи теперішнє.

Молоді жінки ставлять високі вимоги до майбутнього життя, інколи не оцінюючи реально свої шанси. Відмовляючись від екзистенціальної цінності теперішнього, молода жінка не живе повноцінним життям "тут і тепер", марнує час, за яким буде жалкувати у майбутньому. Значну роль відіграє зростання серед частини сучасних молодих жінок ролі гуманістичних цінностей та вищий рівень психологічних знань, які представлені в сучасній культурі.

Експериментально і статистично встановлено, що більшість жінок стурбовані своїм майбутнім і фрустровані минулим, але ця тенденція слабше виражена в сімейних і зрілих жінок.

За шкалою цінностей самоактуалізація загалом сильніше виражена у сімейних жінок і залежать від базового рівня, отриманого в батьківській родині.

За шкалою "Природа людини", яка оцінює віру в людей, у потенціал їх можливостей, середнє значення вибірок практично не відрізняється, суттєвої кореляції з віком нема, хоча спостерігається незначна тенденція позитивної кореляції групи 2, з чим можна пов'язати відмінності у розподілах.

Більшість жінок в обох підвибірках мають оптимістичний погляд на природу людини, хоча в сімейних крива нормального розподілу виражена краще. Потреба у пізнанні має широкий континуум значень у

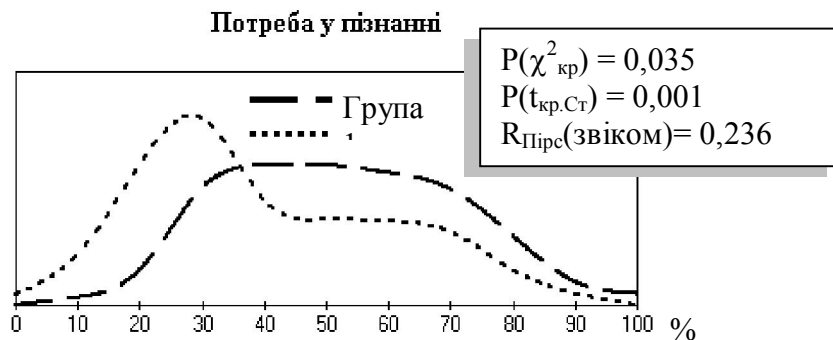

Рис. 2. Графіки функцій розподілу відносних частот появи результатів опитувальника САМОАЛ у досліджуваних групах за шкалою "Потреба у пізнанні" (група 1 – сімейні, група 2 – несімейні).

досліджуваного контингенту (рис.2). Кореляція результатів за цією шкалою з віком свідчить, що несформована особистість здатна тільки до побутового сприйняття, коли пізнання будується на простій класифікації об'єкту за принципом "корисний – непотрібний", "небезпечний – безпечний", що притаманно юнацькому максималізму. Здатність до вищого, буттєвого пізнання визначається і життєвим досвідом, що передбачає більш розмаїтий досвід переживання пікових відчуттів як вершинних переживань особистості.

За шкалою "Креативність" у групі сімейних жінок показник рівня творчості корелює з віком людини. Цей факт пояснюється тим, що при більш-менш сприятливому сценарії розвитку особистості відбувається розкриття жіночності в таких якостях, як: спонтанність і впевненість у собі, у своїх поглядах, життєвому досвіді; така жінка буде вирішувати життєві ситуації творчо. Для групи самотніх кореляції з віком не спостерігається, відповідно, високі результати притаманні жінкам, у яких творчість є природною рисою, що не зазнала ніяких негативних деформацій у процесі розвитку особистості. Низькі показники притаманні жінкам, які не здатні до природності та спонтанності, зорієнтовані на апріорні установки, отримані у дитинстві, на соціальні стандарти, на ригідні гендерні установки та ін. Відтак фундаментальна здатність до творчості у цьому випадку деформована чи пригнічена культурою і суспільством. Відновлення творчості вимагатиме значних зусиль та сприятливого сценарію розвитку особистості. Виявлено цікаву особливість цієї шкали – результати жінок, які на момент дослідження очікували народження дитини, виявилися за межею 70%, при тому, що за іншими шкалами опитувальника (такими, як автономність, саморозуміння, гнучкість у спілкуванні та ін.) могли мати надзвичайно низькі показники.

Результати за шкалою "Автономність" довели, що високий рівень притаманний респонденткам з високим рівнем інтелекту, які працюють за спеціальністю на керівних посадах чи керують власною справою. Це ті жінки, які відповідальні за себе і за інших; часто їм властива андрогінна поведінка.

На основі аналізу емпіричних частот за шкалою "Спонтанність" вказується на фрустрацію природних інтенцій сучасної жінки та переважання в її житті фактору контролю. Виявлено дефіцит

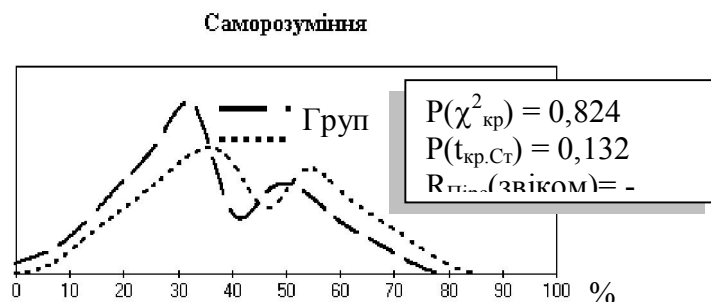

Рис. 3. Графіки функцій розподілу відносних частот появи результатів опитувальника САМОАЛ у досліджуваних групах за шкалою "Саморозуміння"

саморозуміння переважної частини жінок, що свідчить про підміну власних смаків і оцінок зовнішніми стандартами, самозреченням і жертвовністю, конформізмом. Шкала "Саморозуміння" (рис.3) визначає сензитивність людини до своїх бажань і потреб та рівень психологічного захисту, який відділяє жінку від власної сутності.

Результати групи несімейних за цією шкалою зміщені в область низьких значень; нижчим є і середнє значення результатів. Цей факт підтверджує значущість ролі сім'ї для аутосимпатії сучасної жінки. Для несімейних жінок задоволення основних потреб пов'язане з соціальним становищем, яке здобувається з віком, тому існує статистично значуща кореляція з віком.

Прояви контактності у сімейних жінок дуже різнопланові й диференційовані за інтенсивністю, чого не можна стверджувати стосовно комунікативної гнучкості.

Досліджено один з основних механізмів процесу самоактуалізації – стильові особливості саморегуляції жінки. Виявлено індивідуальний профіль різноманітних регуляторних процесів і рівень розвитку загальної саморегуляції. Шкали опитувальника СПП-98 виділені відповідно до регуляторних процесів (планування, моделювання, програмування, оцінка результатів) і регуляторно-особистісних властивостей (гнучкість і самостійність). Доведено вплив фактору сімейного стану жінки (наявність чи відсутність сім'ї) на особливості саморегуляції жінки.

Виявлено статистично значущий позитивний вплив сім'ї за шкалою "Планування" (рис. 4). Сім'я, висуваючи певні вимоги до жінки, змінює стиль її поведінки і, зокрема, її здатність планувати свою діяльність. Якщо плани жінки без сім'ї у багатьох випадках нереалістичні, не ієрархізовані, нестійкі і легко змінюються, то сімейна жінка чіткіше і конкретніше планує свою життєдіяльність. Використання додаткової інформації (інтерв'ю) показало негативний вплив кризових ситуацій на планування діяльності.

Більш складний характер впливу фактору сімейного стану відзначено за шкалою "Моделювання", яка діагностує індивідуальний розвиток уявлень про систему зовнішніх і внутрішніх значущих умов,

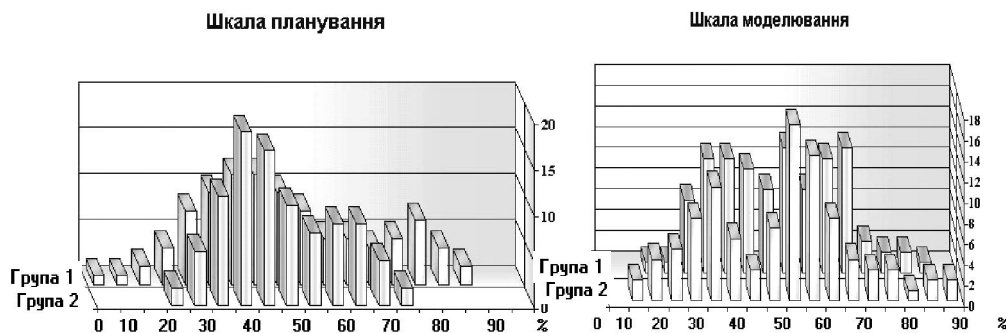

Рис. 4. Порівняльні діаграми відносних частот двох вибірок за шкалами "Планування" та "Моделювання" (група 1 – сімейні, група 2 – несімейні).

ступінь їх усвідомленості, деталізованості й адекватності. Якщо середні показники вищі у вибірці жінок без сім'ї, то детальний аналіз дає змогу диференціювати вплив специфіки життєвого шляху сімейної жінки на цю характеристику саморегуляції. Вибірка одружених жінок поділяється на три підвибірки: в одній підгрупі результати нижчі, ніж у несімейних жінок; у другій – показники ідентичні; у третій підгрупі показники за шкалою значно перевищують найвищий результат у несімейних жінок. Ці результати вказують на резерви оптимізації даної характеристики саморегуляції.

За шкалами опитувальника "Програмування" (індивідуальний розвиток усвідомленого програмування своїх дій) та "Оцінювання результатів" (індивідуальний розвиток і адекватність оцінки досліджуваним себе, результатів своєї діяльності, поведінки) значущої статистичної відмінності у показниках не виявлено, що засвідчує незалежність динаміки даних характеристик від обставин життєвого шляху і вікових особливостей особистості. Відповідно діагностується показник за шкалами для спільної вибірки жінок. Розвиток змістових характеристик, що належать до цих шкал, пов'язується з соціальними вимогами та особливостями гендерної соціалізації.

Виразний негативний вплив фактору сімейного стану на певні характеристики стилю саморегуляції поведінки сучасної жінки

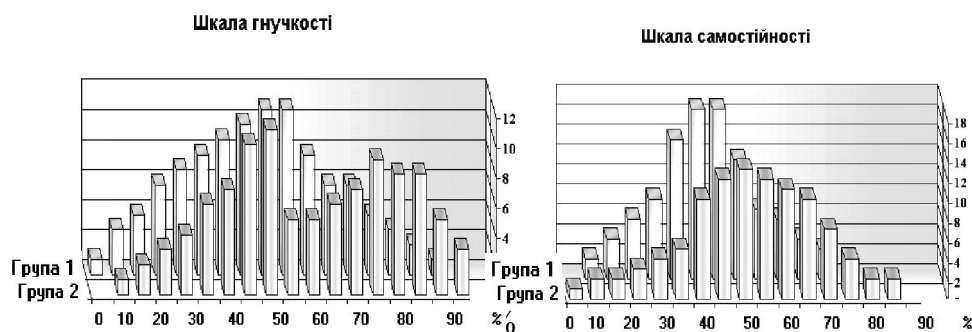

Рис. 5. Порівняльні діаграми відносних частот двох вибірок за шкалами "Гнучкість" та "Самостійність" (група 1–сімейні, група 2 – несімейні).

спостерігається за шкалами "Гнучкість" та "Самостійність" (рис. 5). Низькі показники та їх негативна кореляція з віком дають змогу зробити висновок, що у старших жінок зменшується пластичність і динамічність регулятивних процесів, знижується автономність в організації активності, сімейна жінка більше схильна слідувати соціальним і гендерним стандартам. Це явище пов'язується з особливістю гендерної соціалізації різних поколінь та впливом життєвих обставин.

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**:

1. Психологічні особливості самоактуалізації сучасних жінок зумовлюються факторами сімейного стану і віку, специфікою

гендерної соціалізації, стильовими особливостями саморегуляції індивідуальної поведінки та професійною біографією.

2. Експериментально встановлено, що за основними параметрами самоактуалізації (орієнтація в часі, цінності самоактуалізації, погляд на природу людини, автономність, креативність, контактність) сімейні жінки значно переважають несімейних. Показники розвитку потреби у пізнанні, гнучкості у спілкуванні не корелюють із фактором сімейного стану, а якісний показник спонтанності слабо виражений в усіх досліджуваних.
3. Підтверджено позитивний вплив фактору наявності сім'ї на таку характеристику саморегуляції, як планування. Диференційованими або статистично не значущими виявилися відмінності між результатами вибірок сімейних і несімейних жінок за показниками моделювання, програмування та оцінювання результатів діяльності. Статистично значущої кореляції з віком показників стильових особливостей саморегуляції не виявлено.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблем самоактуалізації сучасних жінок є конкретизація аналізу процесу щодо означених видів професійної діяльності, освіти, стадій сімейного циклу.

1. Гасюк М.Б. Сім'я як фактор самоактуалізації сучасної жінки / Гасюк М.Б. // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : вид-во "Плай" Прикарпатського університету, 2000. – Вип.5. – Ч.1. – С. 130 – 137.
2. Гасюк М. Роль підручника у гендерній соціалізації молодших школярів / М. Гасюк, Г. Адамович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.:ГНОЗІС, 2001. – Т.ІІІ. – Ч.8. – С.64-71.
3. Гасюк М. Психологічне обґрунтування андрогінного виховання / Гасюк М. // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: вид-во "Плай" Прикарпатського університету, 2002. – Вип.7. – Ч.2. – С. 129 – 134.
4. Гасюк М. Вплив гендерної соціалізації на розвиток подружніх взаємин / Гасюк М. // Психологія і суспільство. – 2002. – №3. – С.75 – 83.
5. Гасюк М. Кризи професійного становлення жінки / Гасюк М. // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С.Д. Максименка, (Київ, 17 – 18 груд. 2001р.). – Т.4. – К.: Міленіум, 2002. – С. 60 – 66.

The special attention is paid to influence of woman's marital status on the main data of selfactualization; the dependence of the main data of selfactualization on the way of vital problems solving has been experimentally determined: individual psychological development, family cycle and professional estimation. It has been proved that superposition of these factors gives opportunity to determine the main mental and behavioral patterns of modern women who find themselves in the way of selfregulation. The late represents psychological mechanism of selfactualization (planning, patterning, programming, estimation), regulative and personal women's features (flexibility and independence).

Key words: gender, humanistic psychology, selfactualization, vital potential, vital crisis, style of selfregulation, androgyny, creativity.